

MONIKA MAZUREK

Uniwersytet Gdański

Instytut Socjologii

e-mail: monika.mazurek@ug.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8142-5630>

DOI: 10.34813/ptr1.2025.8

Od religijności do duchowości? Wstępna analiza procesu na podstawie badań pilotażowych*

From religiosity to spirituality?

A preliminary process analysis based on a pilot study

Abstract. The aim of the article is to answer the question whether people who define themselves as religious, when they leave the institutional faith (in the case of Poland from the Catholic Church) and can be described as believers without belonging, first of all consider religious conversion or consider committing an act of apostasy. The results of online research conducted in 2022 are described, using scales measuring religiosity (SR Scale), spirituality (BwB Scale) and the tendency to secularization (SL Scale). It turned out that there is a very strong relationship between thinking about apostasy and the tendency to secularization (measured by the SL Scale), especially when it is combined with spirituality (in 53% of cases). According to the assumptions made, religiosity measured by the SR Scale does not predict in a statistically significant way the fact that a given person sometimes thinks about converting to another religion, however, if we take into account spirituality (BwB Scale), it turns out that in the case of one fifth of people it can be predicted that they will make a religious conversion. The results of the study indicate that a very important variable in both thinking about conversion to another religion and apostasy is spirituality measured by the scale (BwB).

* Opisane w artykule badania zostały wstępnie przedstawione podczas VII Międzynarodowego Kongresu Religioznawczego „Religie. Tradycja i nowoczesność”, 19–21.06.2024 r., w Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni.

Keywords: religiosity, spirituality, believing without belonging, sociology/psychology religion

Wstęp

Polska postrzegana jest jako państwo, w którym niemal wszyscy obywatele są katolikami (Putnam, 2008, s. 108). Wyniki ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego, przeprowadzonego w 2021 r., przynoszą jednak dane wskazujące, że to mit – blisko jedna trzecia Polaków jest ateistami albo należy do innego niż rzymskokatolickie wyznania. Ze Spisu wynika, że 27 121 331 osób zadeklarowało przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego, co stanowi 71,30% ludności. Jednocześnie jako nienależący do żadnego wyznania zadeklarowało się 2 611 506 osób (6,87%), odmówiły zaś odpowiedzi na pytanie o wyznanie 7 807 553 osoby (20,53%). Dla porównania: w 2017 r. 90% badanych zadeklarowało, że są katolikami (CBOS, 2017), a w 2015 r. – 92,8% (GUS, 2015).

O zmniejszającej się liczbie wiernych Kościoła katolickiego świadczy też badanie CBOS z 2024 r., które wykazało, iż odsetek wiernych praktykujących:

[...] na początku pandemii wynosił 39% (2020 rok), w latach 2021–2023 wahał się między 36% a 37%, a obecnie spadł do 34% (CBOS, 2024, s. 2) [...] udział wierzących i praktykujących nieregularnie jest obecnie najwyższy w historii pomiarów (38%) i zbliżony do udziału wierzących i praktykujących regularnie (39%). To zupełnie inny obraz religijności Polaków niż ten obserwowany chociażby dekadę wcześniej, kiedy różnica między tymi grupami wynosiła 15 punktów procentowych (CBOS, 2024, s. 5).

Na podstawie danych statystycznych można więc stwierdzić odchodzenie Polaków i Polek od Kościoła katolickiego. Pytanie, jakie należy jednak zadać, brzmi: czy jest to przejaw stopniowej laicyzacji, a tym samym sekularyzacji polskiej przestrzeni publicznej i polskiego społeczeństwa, czy też odchodzenie wiernych od instytucji Kościoła katolickiego?

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy osoby określające się jako religijne, jeśli odchodzą od wiary instytucjonalnej (w przypadku Polski od Kościoła katolickiego), i które można określić jako *believing without belonging* – wierzących bez przynależności, po pierwsze, rozważają dokonanie konwersji religijnej, po drugie, rozważają dokonanie apostazji.

Ustalenia definicyjne

Na wstępie warto zdefiniować pojęcia religii, religijności i duchowości, która jest z religijnością mocno powiązana, choć jest to zadanie trudne ze względu

na to, iż są to pojęcia nieostre, niemające jednoznacznej definicji (Mazurek, 2018).

Jedną z najbardziej uniwersalnych definicji religii na gruncie antropologii i socjologii (czy szerzej: nauk społecznych) jest propozycja Clifforda Geertza:

[...] religia to: (1) system symboli, (2) budujących w ludziach mocne, wszechogarniające i trwałe nastroje i motywacje, (3) poprzez formułowanie koncepcji ogólnego ładu istnienia i (4) tworzenie wokół tych koncepcji takiej aury faktyczności, że (5) owe nastroje i motywacje wydają się niezwykle rzeczywiste (Geertz, 2005, s. 112).

Wymieniony przez Geertza system symboli oznacza wzorce kulturowe, które stanowią zewnętrzne źródło informacji, mówiące o przynależności do danej religii przez daną jednostkę. Wzorce te pełną podwójną rolę. Z jednej strony powodują, że jednostka potrafi się przystosować do rzeczywistości społecznej, z drugiej zaś – potrafi tę rzeczywistość dostosować do siebie (zmienić, zaadaptować). Motywacja z kolei wskazuje kierunek działania, a nastrój – natężenie owego działania. Wspomniane przez Geertza koncepcje ładu ogólnego tłumaczą rzeczywistość, co wiąże się z perspektywą, którą można nazwać religijną. Jej podstawą jest wiara: „ten, kto pragnie wiedzieć, musi wpierw uwierzyć” (Geertz, 2005, s. 132; por. Mazurek, 2018).

Religijność stanowi atrybut danej jednostki bądź zbiorowości, może być też ujmowana w sposób procesualny. Za Rodneyem Starkiem i Charlesem Y. Glockiem można wskazać pięć uniwersalnych wymiarów: ideologiczny (dotyczący przekonań i wierzeń), praktyk religijnych (rytuały), poznawczy (intelektualny, związany z wiedzą na temat religii), etyczny oraz wspólnotowo-instytucjonalny (Stark, Glock, 1998, s. 184).

Również inni badacze wskazują, że religijność może być traktowana wielowymiarowo. Na przykład Marie Cornwall z zespołem (1986, s. 226–244) zaproponowali sześć wymiarów połączonych ze sobą. Wyróżnili komponent poznawczy, afektywny i behawioralny oraz instytucjonalny i osobisty wymiar religii. Trzy pierwsze komponenty można określić mianem postawy. Komponent poznawczy odnosi się do wiary religijnej, komponent afektywny podkreśla zaangażowanie kościelne albo duchowe, komponent behawioralny dotyczy uczestnictwa w życiu religijnym i osobistych praktyk religijnych lub duchowych.

Należy mieć na uwadze, że instytucjonalny tryb religijności odnosi się do religii sformalizowanej, a tryb osobisty oznacza indywidualne przekonania, świadomość moralną i zindywidualizowane zachowanie religijne (Anthony i in., 2015, s. 88). To rozróżnienie jest zgodne z koncepcjami religijności „publicznej” i „prywatnej” (Nonnemaker i in., 2003) albo „wyraźnej religii

społecznej”, w odróżnieniu od „religii subiektywnej” (Dittes, 1971; Duke, 1998, s. 203–230).

Z pojęciem religijności powiązane jest pojęcie duchowości, które może być ujmowane zarówno religijnie, jak i niereligijnie (Knochblau, 2010; Cosgrave, 2017). Duchowość traktowana jest jako jedna z przyczyn, a zarazem skutków postępującej w społeczeństwach zachodnich sekularyzacji, będącej wynikiem indywidualizacji (Mazurek, 2018). Duchowość, podobnie jak religijność, stanowi obszar zainteresowania psychologii, zwłaszcza psychologii osobowości (Schnell, 2012).

Jednym z pierwszych empirycznie potwierdzonych rozróżnień między duchowym a religijnym samoopisem za pomocą zmiennych były badania Briana J. Zinnbauera i jego zespołu (1997). Przeprowadzone badania porównawcze wykazały, iż osoby religijno-duchowe częściej chodziły do kościoła, częściej się modliły, także poza kościołem, i wykazywały wyższy stopień wewnętrznej religijności i religijnej ortodoksji aniżeli osoby uduchowione, lecz niereligijne w odniesieniu do działalności religijnej. Te ostatnie wskazywały, że uczestniczą w grupowych doświadczeniach związanych ze wzrostem duchowym, opowiadały o wierzeniach i praktykach New Age oraz o swoich doświadczeniach mistycznych. Warto podkreślić, że w badaniach tych osoby religijne i duchowe były bardziej prawicowe, autorytarne, zadufane w sobie, współzależne i ofiarne aniżeli osoby uduchowione, ale niereligijne.

Duchowość może być również ujmowana jako wyraz wiary bez przynależności (*believing without belonging*; Davie, 1993). Pojęcie to pozwala na opisanie osób wierzących, lecz nienależących do żadnego z kościołów. Grace Davie, autorka tezy o wierze bez przynależności, wskazuje, że „»wiarą« i »przynależnością« nie powinny być traktowane zbyt sztywno”, a samo ujęcie wiary bez przynależności ma polegać na „uchwyceniu nastroju, zasugerowaniu obszaru badań, sposobu patrzenia na problem, a nie na opisie szczegółowego zestawu cech” (Davie, 1994, s. 94).

W związku z tym definiuje ona „wiarę” i „przynależność” dość luźno, co prowadzi nie do jednej tezy, ale do dwóch różnych teorii na temat przemian religijnych, które w jej koncepcji się przenikają i nie wykluczają wzajemnie (Davie, 1993; 1994; 2006). Jedną z nich jest deinstytucjonalizacja chrześcijaństwa, druga – uduchowienie religii (Tromp i in., 2019, s. 510).

Wiara bez przynależności ma niewątpliwie związek z narastającą sekularyzacją i laicyzacją, zachodzącą również w Polsce. Podobnie jak w przypadku poprzednich terminów (religii, religijności i duchowości), również koncepty sekularyzacji i laicyzacji mają wiele definicji (Gorski, Altinordu, 2008, s. 57; Haynes, 1997; Carrol, 2009; Bhatia, 2013; Berger, 2005; Casanova, 2009), przy czym należy pamiętać, że paradygmat sekularyzacji w zachodnich społeczeń-

stwach był/jest dominujący szczególnie w socjologii religii (Clark, 2012, s. 162; Fay, 2024).

Pojęcie sekularyzacji na użytek moich rozważań definiuję za Peterem Bergerem w odniesieniu do procesów zachodzących w Europie, które dają się empirycznie zmierzyć (Berger, 1997, s. 149) i dotyczą wyzwania się spod kontroli czy dominacji instytucji i symboli religijnych poszczególnych obszarów życia społecznego (Berger, 1997, s. 150). Według Bergera sekularyzacja może być ujmowana w sposób obiektywny (dotyczy wówczas rozdzielenia Kościoła od państwa, wywłaszczenia posiadłości kościelnych, emancypacji w sferze edukacji) oraz subiektywny (dotyczy świadomości i jest związana głównie z interpretacją rzeczywistości bez pośrednictwa religii). W sekularyzacji obiektywnej można zaobserwować – co podkreśla Berger – zanik treści religijnych w literaturze, sztuce, filozofii, a co najważniejsze – w procesie autonomizacji nauki realizującej świecką wizję rzeczywistości.

Warto też odwołać się do koncepcji Pippy Norris i Ronalda Ingleharta (2006, s. 76–77), którzy w swoich – klasycznych już – badaniach zastosowali trzy wskaźniki sekularyzacji. Pierwszy jest związany z udziałem w praktykach religijnych, które pełnią bardzo ważną rolę w życiu religijnym jednostki. Według Norris i Ingleharta proces sekularyzacji przejawia się przede wszystkim w zaniku praktyk religijnych w życiu codziennym, tj. w mniej regularnym chodzeniu do Kościoła czy zaniechaniu modlitwy (lub medytacji).

Drugi wskaźnik związany jest z wartościami religijnymi, tj. z rozumieniem wartości jako celów, które są uznawane przez jednostki jako najważniejsze dla wspólnoty, rodziny, społeczeństwa, dla nich samych. Sekularyzacja w tym wymiarze oznacza zanik tych wartości, zubożenie na kwestie religijne zarówno w przestrzeni publicznej, jak i prywatnej, i wiąże się z zanikiem tradycyjnych tożsamości religijnych wyrażających się w poczuciu przynależności do konkretnych wspólnot religijnych (katolickich czy protestanckich).

Trzeci wskaźnik jest związany z wierzeniami religijnymi, które w przypadku sekularyzacji ulegają erozji – ateści całkowicie i otwarcie odrzucają wierzenia religijne, agnostycy wyrażają daleko idący sceptycyzm. Sekularyzacja oznacza też mniejszy wpływ autorytetów religijnych na takie kwestie, jak aborcja, rozwód czy homoseksualizm.

Charles Taylor zaproponował pojęcie świeckości jako alternatywne wobec sekularyzacji, analizując ten proces jednak głównie w kontekście Europy Zachodniej. Według niego praktyki religijne nie zanikają, ale ich akcenty przesuwają się w kierunku wspólnotowego kreowania wartości bazujących na chrześcijańskich fundamentach. Podobnie jak Berger, zwraca on uwagę na pojawienie się swoistego rynku religijnego, będącego efektem pluralizmu w tej sferze.

Definiując sekularyzację, Taylor (2010), tak jak Berger, wyróżnia dwie przestrzenie, w jakich ona zachodzi: publiczną, w której zanikają elementy religijne, oraz prywatną, w której coraz mniej ludzi wierzy w Boga i chodzi do kościoła. Można rozpatrywać te procesy zarówno na poziomie jednostki, podkreślając indywidualne wierzenia czy praktyki, jak i na poziomie instytucji, państwa. W tym artykule akcent położony jest na to, jak poszczególne osoby odnoszą się do tych procesów.

Opis badania¹

Przedstawione wyniki badań stanowią rezultat badań przeprowadzonych online, w których wzięło udział 290 osób, w tym 141 kobiet (48%), 98 mężczyzn (33%) oraz 57 osób, które nie wskazały swojej płci (19%). Badania były prowadzone od kwietnia do czerwca 2022 r. Osoby, które wzięły w nich udział, były studentami Uniwersytetu Gdańskiego.

Metody i hipotezy badawcze

W przeprowadzonym badaniu zostały użyte Skala Religijności (Mazurek, 2018) i Skala BwB (*believing without belonging*). Skala Religijności (SR) oparta jest na 5-stopniowej skali Likerta, gdzie 1 oznacza: całkowicie się nie zgadzam, a 5 – całkowicie się zgadzam. Kwestionariusz charakteryzuje się dużą wiarygodnością wskazywaną przez α Cronbacha = 0,96 dla 18 pozycji skali. Druga z użytych skal, Skala BwB, również opiera się na 5-stopniowej skali Likerta, gdzie 1 oznacza: całkowicie się zgadzam, a 5 – całkowicie się nie zgadzam (14 pozycji skali). W tym przypadku α Cronbacha wyniosła 0,76 (tab. 1).

W badaniu wykorzystano też, skonstruowaną na użytek opisywanych badań, skalę mierzącą stopień laicyzacji. Skala Laicyzacji (SL) również oparta jest na 5-stopniowej skali Likerta, gdzie 1 oznacza: całkowicie się nie zgadzam, a 5 – całkowicie się zgadzam. Kwestionariusz cechuje się dużą wiarygodnością wskazywaną przez α Cronbacha = 0,73 dla 5 pozycji skali (tab. 2).

Główną hipotezą badawczą było to, czy osoby, które można określić jako religijne, jeśli odchodzą od wiary instytucjonalnej (a które można zaklasyfikować jako *believing without belonging* – wierzących bez przynależności), po pierwsze, rozważają przejście na inną religię, po drugie, biorą pod uwagę apostazję.

¹ Część badań została już opublikowana (Mazurek, 2024).

Tabela 1. Wyniki uzyskane przez poszczególne stwierdzenia Skali BwB – rzetelność stwierdzeń na podstawie α Cronbacha

Lp.	Stwierdzenie	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	α Cronbacha po usunięciu pozycji
1.	Zdarza mi się ustawiać meble według feng shui.	30,94	61,492	0,416	0,736
2.	Zdarzyło mi się pytać znajomych, spod jakiego są znaku zodiaku.	29,64	55,831	0,450	0,729
3.	Uważam na siebie i nie podejmuję ważnych decyzji w piątek trzynastego.	31,17	63,095	0,395	0,740
4.	Każdy ma prawo wierzyć, w co chce.	28,04	63,931	0,184	0,755
5.	Zdarza mi się zwracać uwagę na czarnego kota, gdy przebiegnie mi drogę.	30,17	58,087	0,417	0,733
6.	Nie ścinałem/ścięłam włosów przed maturą.	30,19	58,522	0,329	0,745
7.	Wiara w Boga nie jest związana z chodzeniem do kościoła.	28,99	58,752	0,323	0,745
8.	Jestem wierzący, ale niepraktykujący.	30,10	58,525	0,374	0,738
9.	Oddzielam swoją wiarę od instytucji.	29,26	59,188	0,322	0,745
10.	Zaczęłam/zaczęłam medytować, od kiedy mamy pandemię.	30,79	58,334	0,516	0,725
11.	Zaczęłam/zaczęłam poszukiwać pocieszenia w promujących współczucie praktykach duchowych Dalekiego Wschodu.	31,03	61,267	0,461	0,734
12.	Uwierzyłam/uwierzyłem w magiczne zabiegi ratujące mnie przed zakażeniem.	31,27	64,566	0,344	0,745
13.	Zaczęłam/zaczęłam wierzyć, że ukojenie przyniosą mi ćwiczenia oddechowe, joga lub słuchanie muzyki relaksacyjnej.	30,40	56,070	0,512	0,722
14.	Apostazja (oficjalne zrezygnowanie z praktyk religijnych) i zdecydowanie się na spacer po lesie to moja nowa droga.	30,68	62,699	0,243	0,751

Źródło: opracowanie własne.

Ponadto branie pod uwagę apostazji według założeń powinno być związane z większą skłonnością do aprobaty dla laicyzacji, mierzoną SL.

Wszystkie obliczenia dokonane zostały za pomocą programu SPSS Statistics (v.29).

Tabela 2. Wyniki uzyskiwane przez poszczególne stwierdzenia SL – rzetelność stwierdzeń na podstawie α Cronbacha

Lp.	Stwierdzenie	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji ogółem	α Cronbacha po usunięciu pozycji
1.	Religia to zabobony, nic więcej.	11,82	15,747	0,534	0,664
2.	Rozważam od jakiegoś czasu apostazję.	11,99	15,824	0,518	0,670
3.	Kościół obecnie nie jest autorytetem dla mnie.	10,70	16,096	0,352	0,740
4.	Zbyt dużo jest elementów religijnych w przestrzeni publicznej.	10,94	15,104	0,563	0,651
5.	Święta (Bożego Narodzenia, Wielkanoc) to dla mnie kolejne wolne dni.	10,88	15,561	0,496	0,677

Źródło: opracowanie własne.

Rezultaty badań

Okazało się, że istnieje duża korelacja (r -Pearsona) między religijnością, mierzoną SR, a deklarowaniem religijności przez określoną jednostkę ($R=0,789$, $p<0,001$), co świadczy również o dużej wiarygodności skali stosowanej w badaniach. Wystąpiła też korelacja między mierzoną religijnością a wynikami w Skali BwB, choć nie była ona duża ($R=0,223$, $p<0,01$). Nieco większa była zaś korelacja między religijnością a rozważaniem apostazji ($R=0,281$, $p<0,01$). Słaba korelacja wystąpiła między stwierdzeniem „Od jakiegoś czasu rozważam apostazję” a Skalą BwB ($R=0,194$, $p<0,01$). Rozważanie apostazji jest zaś mocno skorelowane z wynikami uzyskanymi na SL ($R=0,722$, $p<0,01$).

Tabela 3. Korelacje r -Pearsona między skalami i wybranymi stwierdzeniami

Skala/stwierdzenie	1	2	3	4
Skala Religijności	–			
Skala Laicyzacji	–0,511**	–		
Skala BwB	0,223**	0,144*	–	
Rozważam od jakiegoś czasu apostazję.	–0,281**	0,722**	0,194**	–
Czasem myślę o przejściu na inną religię.	0,006	0,238**	0,452**	0,320**

Objaśnienia: ** $p<0,01$, * $p<0,05$.

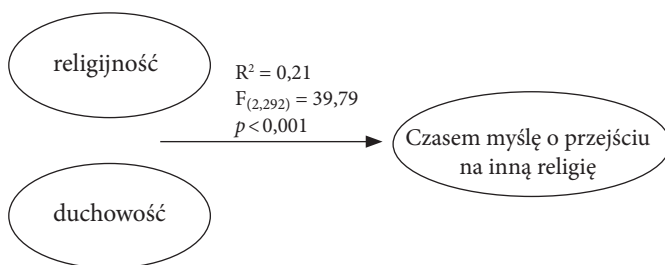
Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym etapie analizy danych została przeprowadzona analiza regresji liniowej, w której zmiennymi zależnymi były: przejście na inną religię oraz rozważanie apostazji, a zakładanymi predyktorami – religijność oraz wiara bez przynależności – obie zmienne mierzone wskazanymi skalami.

Jako pierwsza została przeprowadzona analiza regresji liniowej, w której predyktorami były religijność i wiara bez przynależności/duchowość, a zmienną zależną – stwierdzenie „Czasami myślę o przejściu na inną religię”.

Okazało się, że religijność mierzona SR nie pozwala przewidywać w sposób statystycznie istotny tego, że dana osoba czasem myśli o przejściu na inną religię ($\beta = 0,006$, $p < 0,9$ n.i.), i w żaden sposób nie tłumaczy konwersji religijnej ($R^2 = 0$, przy $F_{(2,293)} = 0,01$, $p < 0,91$ n.i.), przy czym wartość ΔR^2 0 ujawnia 0% zmiany wariancji modelu $\Delta F_{(2,295)} = 0,01$, $p < 0,91$ n.i.

Rysunek 1. Model wyjaśniający myślenie o przejściu na inną religię

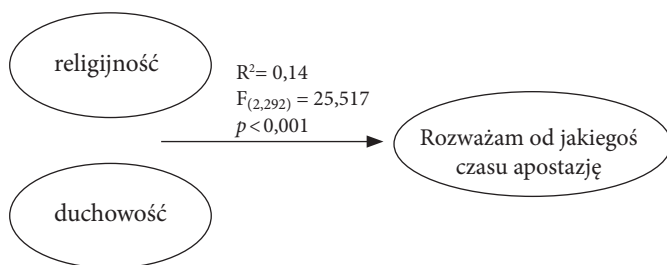
Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku okazało się, że włączenie duchowości mierzonej Skalą BwB wraz z religijnością wyjaśnia 21% wariancji w tym myśleniu (gdzie $R^2 = 0,21$) przy $F_{(2,293)} = 39,79$, $p < 0,001$. Wartość ΔR^2 21 ujawnia 21% zmiany wariancji modelu $\Delta F_{(2,295)} = 79,56$, $p < 0,001$. Warto zaznaczyć, że w drugim kroku również religijność pozwalała przewidywać myślenie o dokonaniu konwersji religijnej ($\beta = -0,1$, $p < 0,06$), podobnie jak duchowość mierzona Skalą BwB ($\beta = 0,47$, $p < 0,001$) w jakimś stopniu (w przypadku religijności – ujemny).

Kolejne stwierdzenie poddane analizie dotyczyło tego, czy dana osoba myśli o dokonaniu apostazji.

Okazało się, że religijność w ujemny sposób pozwala przewidywać myślenie o apostazji ($\beta = -0,281$, $p < 0,001$). W tym kroku wartość $R^2 = 0,79$ ujawniała, że religijność wyjaśnia 8% wariancji w myśleniu o apostazji przy $F_{(2,294)} = 25,153$, $p < 0,001$. Ponadto wartość ΔR^2 79 ujawnia 8% zmiany wariancji modelu przy $\Delta F_{(2,294)} = 25,15$, $p < 0,001$. W kolejnym kroku do analizy została włączona duchowość. W drugim kroku również religijność pozwalała w sposób ujemny

Rysunek 2. Model wyjaśniający rozważanie o dokonaniu apostazji

Źródło: opracowanie własne.

przewidywać myślenie o dokonaniu konwersji religijnej ($\beta = -0,341, p < 0,001$), a duchowość mierzona Skalą BwB – dodatnio ($\beta = 0,274, p < 0,001$). Włączenie duchowości mierzonej Skalą BwB wraz z religijnością wyjaśnia 14% wariancji w tym myśleniu (gdzie $R^2 = 14$) przy $F_{(2,294)} = 25,517, p < 0,001$. Wartość ΔR^2 79 ujawnia 8% zmiany wariancji modelu 2 $\Delta F_{(2,294)} = 23,92, p < 0,001$.

Generalnie oba modele były dobrze dopasowane do danych – lepiej niż średnia umożliwiają przewidywanie zmiennej zależnej.

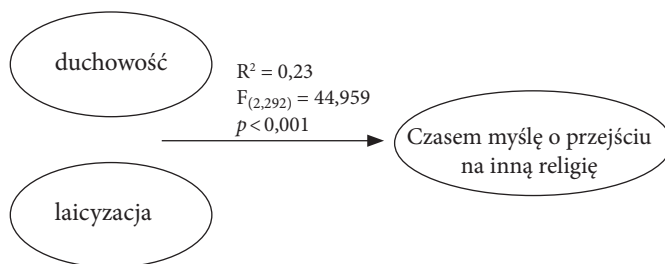
Następnie przeprowadzono analizę, biorąc pod uwagę dwie inne zmienne jako predyktory – duchowość traktowaną jako wiarę bez przynależności oraz tendencję do laicyzacji. Tym razem nie uwzględniono religijności, która jest ujemnie skorelowana z tendencją do laicyzacji ($R = -0,511, p < 0,001$) i jest dość znacząca.

Najpierw dokonano analizy regresji liniowej, w której predyktorami dla stwierdzenia, że dana jednostka czasem myśli o przejściu na inną religię, były duchowość mierzona Skalą BwB i tendencja do laicyzacji mierzoną SL.

W przypadku myślenia o przejściu na inną religię okazało się, że duchowość mierzona Skalą BwB pozwala przewidywać to w dość dużym stopniu ($\beta = 0,452, p < 0,001$). W pierwszym kroku wartość $R^2 = 20$ ujawniła, że duchowość wyjaśnia 20% wariancji w myśleniu o apostazji przy $F_{(1,294)} = 75,429, p < 0,001$. Ponadto wartość ΔR^2 20 ujawniła 20% zmiany wariancji modelu przy $\Delta F_{(1,294)} = 75,43, p < 0,001$. W kolejnym kroku do analizy została włączona tendencja do laicyzacji. W tym przypadku zarówno duchowość ($\beta = 0,426, p < 0,001$), jak i tendencja do laicyzacji ($\beta = 0,177, p < 0,001$) pozwalają na przewidywanie potencjalnego przejścia na inną religię.

W drugim kroku wartość $R^2 = 23$ ujawniła, że predyktory wyjaśniają 23% wariancji w myśleniu o przejściu na inną religię przy $F_{(2,294)} = 44,959, p < 0,001$. Ponadto wartość ΔR^2 0,31 ujawniła 3% zmiany wariancji modelu przy $\Delta F_{(2,294)} = 11,735, p < 0,001$.

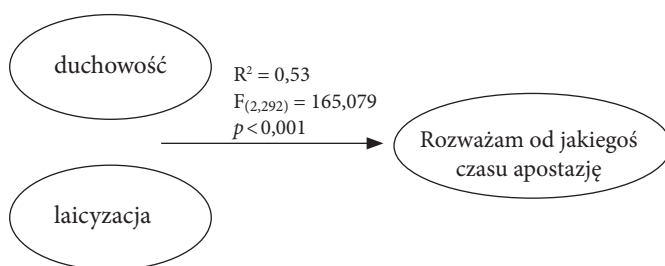
Rysunek 3. Model wyjaśniający rozważanie o dokonaniu konwersji religijnej

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku myślenia o przejściu na inną religię okazało się, że możliwe jest ono do przewidzenia na podstawie poziomu duchowości mierzonej Skalą BwB ($\beta = 0,194$, $p < 0,001$). W pierwszym kroku wartość $R^2 = 0,38$ ujawniła, że duchowość wyjaśnia 4% wariancji w rozważaniu przejścia na inną religię przy $F_{(1,294)} = 11,539$, $p < 0,001$. Ponadto wartość ΔR^2 38 ujawniła 4% zmiany wariancji modelu przy $\Delta F_{(1,294)} = 11,539$, $p < 0,001$.

Rysunek 4. Model wyjaśniający rozważanie o dokonaniu konwersji religijnej

Źródło: opracowanie własne.

W następnym kroku do analizy została włączona tendencja do laicyzacji, mierzona SL. W tym przypadku zarówno duchowość ($\beta = 0,092$, $p < 0,02$), jak i tendencja do laicyzacji ($\beta = 0,709$, $p < 0,001$) pozwalają przewidywać tę tendencję. W drugim kroku wartość $R^2 = 0,53$ ujawniła, że predyktory wyjaśniają 53% wariancji w tendencji do laicyzacji przy $F_{(2,294)} = 165,079$, $p < 0,001$. Ponadto wartość ΔR^2 49 ujawniła 49% zmiany wariancji modelu przy $\Delta F_{(2,294)} = 306,625$, $p < 0,001$. Uzyskane dane świadczą o tym, że model był dobrze dopasowany do danych i lepiej niż średnia umożliwia przewidywanie zmiennej zależnej.

Dyskusja

Celem badań było zweryfikowanie hipotezy, czy osoby, które można określić jako religijne, jeśli odchodzą od wiary instytucjonalnej (a więc wierzących bez przynależności), po pierwsze, rozważają przejście na inną religię, po drugie, biorą pod uwagę apostazję. Rozważanie apostazji według założeń powinno być ponadto związane z większą skłonnością do aprobaty dla laicyzacji, mierzoną Skalą Laicyzacji. Religijność była mierzona Skalą Religijności, a duchowość została określona mianem wiary bez przynależności (instytucjonalnej) i była mierzona Skalą BwB.

Zgodnie z przyjętą hipotezą istnieje duża pozytywna korelacja między religijnością, mierzoną SR, a deklarowaniem religijności przez jednostkę, zaś rozważanie apostazji jest mocno skorelowane z wynikami uzyskanymi na SL. Korelacje wystąpiły również między pozostałymi zmiennymi (i były statystycznie istotne).

W wyniku przeprowadzonej analizy regresji liniowej, w której zmiennymi zależnymi były przejście na inną religię oraz rozważanie apostazji, a predyktorami religijność oraz wiara bez przynależności, a także tendencja do laicyzacji, stwierdzono, że oba zakładane modele były dobrze dopasowane do danych – lepiej niż średnia umożliwiając przewidywanie zmiennej zależnej.

Zgodnie z założeniami religijność, mierzona SR, nie pozwala przewidywać w statystycznie istotny sposób tego, że dana osoba czasem myśli o przejściu na inną religię, jednak uwzględniając duchowość (Skala BwB), w przypadku jednej piątej osób można przewidzieć, iż dokonają one konwersji religijnej. Religijność mierzona użytą skalą nie pozwala przewidzieć apostazji, jednak – podobnie jak w przypadku konwersji religijnej – połączenie z duchowością pozwala ją przewidzieć.

Uzyskane wyniki dowodzą istnienia silnego związku myślenia o apostazji z tendencją do laicyzacji (mierzoną SL), szczególnie gdy jest ona połączona z duchowością (w 53% przypadków). Zakładane modele okazały się więc trafne, a hipotezy się potwierdziły. Świadczy to o dużej rzetelności opisanych metod badawczych.

Podsumowanie

Analizując dane statystyczne zarówno uzyskane w Narodowym Spisie Powszechnym z 2021 r. czy CBOS z 2024 r., jak i dane z omówionych badań, można stwierdzić, że społeczeństwo polskie się laicyzuje. Ponadto można zauważyć tendencję do odchodzenia od instytucji Kościoła katolickiego, mimo że u dość

dużej liczby osób nadal występuje potrzeba wiary. Przyczyną odchodzenia od instytucjonalnej religii wydaje się to, że przestała ona pełnić w Polsce funkcję integrującą na poziomie makrospołecznym, jak to było w czasach komunizmu, kiedy Kościół katolicki jednoczył ludzi w walce z systemem. Po 1989 r. zabrakło czynnika jednoczącego ludzi (wroga w postaci komunizmu), a sama funkcja religii jako czynnika tłumaczącego rzeczywistość – zgodnie z tym, że „Religia bezspornie zajmuje się interpretacją i wyjaśnianiem niejasnych, wieloznacznych, niezrozumiałych stanów rzeczy” (Luhmann, 1998, s. 14) – okazała się niewystarczająca.

Co prawda religia i wiara nadal są ludziom potrzebne, ale nie po to, by tłumaczyć zjawiska zachodzące w przyrodzie, ale by zaspokajając potrzeby emocjonalne i wspólnotowe. Warto tu zacytować Scotta Atrana, którego słowa są nadal aktualne:

Pomimo rozwoju świeckich ideologii i nauki oraz towarzyszących im przepowiedni nieuniknionego upadku religii, nowe ruchy religijne (*new religious movements*, NRM) wciąż rozwijają się w szalonym tempie (Atran, 2013, s. 330).

Wydaje się, że celem owej wiary bez przynależności jest zaspokajanie potrzeb emocjonalnych, głównie lęku egzystencjalnego, co jest też głównym celem religii (Atran, 2013, s. 221).

Przegląd literatury wskazuje, [...] że intensywna modlitwa wzmacnia samokontrolę oraz samoocenę w sposób redukujący zarówno ostry, jak i przewlekły stres, który wydaje się silnie zależeć od aktywacji przedczołowej (Atran, 2013, s. 234).

U części osób potrzeba redukcji stresu jest zaspokajana właśnie poprzez sprywatyzowaną religię, wyrażającą się w wierze bez przynależności.

Thomas Luhmann (1998), autor koncepcji prywatyzacji religii, uważa, że jest to również skutek rozwoju społeczeństw, gdyż zmiany zachodzące w jednostkach (a nie społeczeństwie) prowadzą do dostosowania religii do własnych potrzeb. Ważne są też indywidualne akty transcendencji, bez uczestnictwa we wspólnotie. Innymi słowy, religia transformuje się w zindywidualizowaną formę praktyk i przekonań, które często mają źródło w różnych religiach i są wyrazem uniezależnienia się jednostki od Kościoła (Luckmann, 2006). Powstaje wtedy miejsce na przekonania i wierzenia pochodzące z Dalekiego Wschodu, z mitologii nordyckiej czy celtyckiej, karty Tarota, magiczną moc kamieni czy układ planet w horoskopie (Marianiński, 2010; Mielicka-Pawłowska, 2017). Mamy tu zatem do czynienia z wiarą w sferze pozaempirycznej, z dużym naciskiem na indywidualne doświadczenie, odnoszącą się do przekonań jednostki na temat otaczającej rzeczywistości (sił nadprzyrodzonych). Przykładem jest wiara w energię kosmiczną/wszechświata, która przenika

wszystko, w układ planet wpływający na codzienne życie lub w moc kamieni czy układ run, który powstaje po rzuceniu ręką lub wyciągnięciu z woreczka.

Cechą wspólną religii (instytucjonalnej), duchowości i wiary bez przynależności jest jednak wiara, czyli przekonanie o określonym stanie rzeczy, bez względu na to, czy jest to sprawdzalne, czy nie. Wydaje się, że większość ludzi ma po prostu potrzebę wiary i zaspokaja ją w sposób, który jest dla nich najbardziej odpowiedni.

Literatura

- Anthony, F.-V., Hermans, C.A.M., Sterkens, C. (2015). *Religiosity*. W: F.-V. Anthony, C.A.M. Hermans, C. Sterkens, *Religion and Conflict Attribution: An Empirical Study of the Religious Meaning System of Christian, Muslim and Hindu Students in Tamil Nadu, India* (s. 86–101). Leiden: Brill.
- Atran, S. (2013). *Ewolucyjny krajobraz religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Berger, P.L. (1997). *Święty baldachim*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Berger, P.L. (2005). Religion and the West. *The National Interest*, 80, 112–119.
- Bhatia, M. (2013). Secularism and Secularisation: A Bibliographical Essay. *Economic and Political Weekly*, 48(50), 103–110.
- Carrol, A.J. (2009). The Importance of Protestantism in Max Weber's Theory of Secularisation. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv Für Soziologie*, 50(1), 61–95.
- Casanova, J. (2009). The Secular and Secularisms. *Social Research*, 76(4), 1049–1066.
- CBOS (2017). *Przynależność Polaków do ruchów i wspólnot religijnych. Komunikat z badań*. 84. Pobrane z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_084_17.PDF.
- CBOS (2024). *Religijność Polaków w ostatnich dziesięcioleciach. Komunikat z badań*. 50. Warszawa.
- Clark, J.C.D. (2012). Secularization and modernization: The failure of a „Grant narrative”. *The Historical Journal*, 55(1), 161–194.
- Cornwall, M., Albrecht, S.L., Cunningham, P.H., Pitcher, B.L. (1986). The Dimensions of Religiosity: A Conceptual Model with an Empirical Test. *Review of Religious Research*, 27(3), 226–244.
- Cosgrave, B. (2017). Understanding Spirituality Today. *The Furrow*, 68(11), 593–602.
- Davie, G. (1993). Believing without Belonging. A Liverpool Case Study. *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 38(81), 79–89.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain Since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Davie, G. (2006). Religion in Europe in the 21 st Century: The Factors to Take into Account. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv Für Soziologie*, 47(2), 271–296.
- Dittes, J.E. (1971). Two Issues in Measuring Religion. W: M.P. Strommen (red.), *Research on Religious Development* (s. 79–106). New York: Hawthorne.

- Duke, J.T. (1998). The Dimensions of Religiosity: A Conceptual Model with an Empirical Test. W: J.T. Duke, *Latter-day Saint Social Life: Social Research on the LDS Church and its Members* (s. 203–230). Provo, UT: Religious Studies Center, Brigham Young University.
- Fay, J.E. (2024). “Religious” Secularism and Legitimacy in American Democracy. *Columbia Journal of Law & Social Problems*, 57(2), 215–262.
- Geertz, C. (2005). *Interpretacja kultur*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Gorski, P.S., Altinordu, A. (2008). After Secularization? *Annual Review of Sociology*, 34, 55–85.
- GUS (2015). *Życie religijne w Polsce*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce,3,1.html>.
- Haynes, J. (1997). Religion, Secularisation and Politics: A Postmodern Conspectus. *Third World Quarterly*, 18(4), 709–728.
- Knochblau, H. (2010). Popular Spirituality. *Anthropological Journal of European Cultures*, 19(1), 24–39.
- Luckmann, T. (2006). *Niewidzialna religia*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Luhmann, N. (1998). *Funkcja religii*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Mariański, J. (2010). Nowa duchowość – alternatywa czy dopełnienie religijności. W: M. Libiszowska-Żółtkowska, S. Grotowska (red.), *Religijność i duchowość – dawne i nowe formy* (s. 19–34). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Mazurek, M. (2018). „Zimny albo gorący” – prezentacja (wstępnych) badań religijności. *Przegląd Religioznawczy*, 3(269), 59–78.
- Mazurek, M. (2024). *Edukacja religijna – tak czy nie? – w świetle badań pilotażowych*. *Przegląd Religioznawczy*, 2(292), 29–40.
- Mielicka-Pawłowska, H. (2017). *Duchowość ponowoczesna. Studium z zakresu socjologii jakościowej*. Kraków: Znak.
- Nonnemaker, J.M., McNeely, C.A., Blum, R.W. (2003). National Longitudinal Study of Adolescent Health. Public and private domains of religiosity and adolescent health risk behaviors: evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Social Science & Medicine*, 57(11), 2049–2054. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(03\)00096-0](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00096-0).
- Norris, P., Inglehart, R. (2006). *Sacrum i profanum. Religia i polityka na świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Putnam, R.D. (2008). *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Taylor, C. (2010). Epoka świecka i różne ścieżki wiary. *Znak*, 665. Pobrane z: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/6652010charles-taylorepoka-swiecka-i-rozne-sciezki-wiary/>.
- Schnell, T. (2012). Spirituality with and without Religion – Differential Relationships with Personality. *Archiv Für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion*, 34(1), 33–61.
- Stark, R., Glock, Ch.Y. (1998). Wymiary zaangażowania religijnego. W: W. Piwowski (red.), *Socjologia religii. Antologia tekstów* (s. 183–187). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.

- Taylor, C. (2010), Epoka świecka i różne ścieżki wiary. *Znak*, 665. Pobrało z: <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/6652010charles-taylorepoka-swiecka-i-rozne-sciezki-wiary/>.
- Tromp, P., Pless, A., Houtman, D. (2020), 'Believing Without Belonging' in Twenty European Countries (1981–2008). De-institutionalization of Christianity or Spiritualization of Religion? *Review of Religious Research*, 62 (4), s. 509–531.
- Zinnbauer, B.J. i in. (1997). Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36 (4), 549–564.